

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم
مرکز تربیت مدرس

نقد نظریه وحدت موضوعی سوره‌های قرآن

۱۳۸۲ / ۴ / ۸ - ۸

موسسه مطالعات و تحقیقات اسلامی
تهران

استاد راهنما: دکتر محمدتقی دیاری

استاد مشاور: دکتر جعفر نکونام

نگارنده: سیدعلی اکبر حسینی

۴۵۲۲

بهار ۱۳۸۱

مرکز تربیت مدرس

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

از اطلاعاتت مدرک علمی ایران
تربیت مدرس

واحد انتشارات

تقدیم به:

امام خمینی(ره) تندیس زیبای ایمان و عزّت،
کسی که شعاع پرفروغ معنوی قرن معاصر
پرتوی روح آسمانی و تجلی اندیشه‌های
جاودانه اوست.

سپاسگذاری:

اکنون که به یاری خداوند کار پژوهش پایان یافته است، تلاشهای بی‌شائبه‌ی اساتید گرامی جناب آقای دکتر محمدتقی دیاری و دکتر جعفر نکونام و جناب حجة الاسلام والمسلمین سعید بهمنی که با سعه صدر اینجانب را در مسیر تحقیق یاری نمودند ارج می‌نهم و از آنها صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم.

و از خداوند موفقیت ایشان را خواهانم.

چکیده

«وحدت موضوعی سوره‌ها» از موضوعات بدیع علوم قرآنی است که در حوزه اسلوب قرآن توجه محققان را به خود معطوف ساخته است مفهوم این نظریه آن است که پیوندی منطقی و مفهومی، میان تمامی آیات هر یک از سوره‌های قرآن الزامی است؛ هر یک از سوره‌ها بر اساس تبیین موضوعی خاص و غرضی واحد سامان یافته‌اند و به رغم گستردگی‌های ظاهری، انسجام و پیوندی عمیق میان آیات نهفته است تا آنجا که فهم صحیح قرآن در گرو دست‌یابی به موضوع اصلی سوره‌هاست. این پژوهش تئوری یاد شده را نقد و بررسی می‌کند.

در حوزه‌ی اسلوب قرآن پنج رأی متمایز از سوی قرآن‌پژوهان مطرح شده است. این آراء عبارتند از:
۱- وحدت و انسجام موضوعی تنها بر مجموعه‌ای از آیات حاکم است که در یک مرحله نازل شده‌اند.

۲- اقتضای اعجاز قرآن از هم گسیختگی آیات آن است.

۳- وحدت موضوعی هر یک از سوره‌های قرآن عالی‌ترین جلوه‌های اعجاز است.

۴- زبان قرآن گفتاری است نه نوشتاری؛ پی‌جویی اتساق و اتصال موضوعی در کلام، تنها در زبان نوشتاری امری صحیح و مطلوب است. اما در زبان گفتاری پیوند کلام در گروی آگاهی به قراین حال و مقام است.

۵- سوره‌های قرآن مشتمل بر موضوعات متنوعی است؛ تنوعی که در اسلوب قرآن به وضوح خود‌نمایی می‌کند.

در این تحقیق سومین رأی از آرای یاد شده نقد و بررسی می‌شود و ضعف و کاستی دلایل آن به تفصیل بیان خواهد شد.

توقیفی بودن چینش آیات، حصر آیاتی چند در یک سوره، اقتضای حکمت و بلاغت و... مهم‌ترین دلایل آنها است؛

برخی نیز آیات و روایاتی را به دلایل یاد شده افزوده‌اند اما هیچ‌یک وافی به مقصود آنان نیست. نظریه‌ی سازگار و پذیرفته در اسلوب قرآن رأی پنجم، از آراء نام برده است.

فهرست مطالب

مقدمه ۵

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۱۱	نمای کلی
۱۱	۱- بیان مسئله
۱۳	۲- ضرورت و اهمیت
۱۴	۳- پیشینه‌ی تحقیق
۱۹	۴- تعریف موضوع:
۲۳	۵- وحدت موضوعی، تفسیر موضوعی و تفسیر وضعی
۲۳	۶- وحدت موضوعی، ثمرات و پیامدها
۲۵	۷- انگیزه‌ها و اهداف
۲۶	۸- بیان فرضیه
۲۹	۹- وحدت موضوعی و وحدت غرض

فصل دوم:

وحدت موضوعی و علوم قرآنی

۳۳	رابطه وحدت موضوعی و علوم قرآنی
۳۵	۱- مسئله‌ی سیاق و وحدت موضوعی
۳۹	۲- رابطه‌ی علم مناسبات و وحدت موضوعی
۴۱	علم مناسبات

۴۹	علم مناسبات در نگاه پیشگامان عرصه قرآن
۵۱	الف) تنظیر و تمثیل
۵۲	ب) تضاد (ذکر متضاد ماسبق)
۵۲	ج) استطراد
۵۳	د) حسن تخلص
۵۳	ه) اقتضاب
۵۴	چکیده فصل دوم

فصل سوم:

وحدت موضوعی در ترازوی نقد

۵۹	نمای کلی
۵۹	آرای قرآن پژوهان درباره‌ی وحدت موضوعی
۶۲	تمایزات آرای پنجگانه
۶۴	وحدت موضوعی در ترازوی نقد
۶۸	خاورشناسان و اسلوب قرآن
۷۰	دلایل اثبات وحدت موضوعی
۷۰	دلیل نخست: توقیفی بودن چینش آیات
۷۲	نقد و بررسی دلیل نخست
۷۴	دلیل دوم: راز حصر آیاتی چند در یک سوره
۷۷	نقد و بررسی دلیل دوم
۸۱	دلیل سوم: اقتضای حکمت
۸۲	نقد و بررسی دلیل سوم
۸۵	دلیل چهارم: اقتضای بلاغت
۸۶	نقد و بررسی دلیل چهارم

۸۹	دلیل پنجم: سکوت مشرکان
۹۰	نقد و بررسی دلیل پنجم
۹۱	اوصاف قرآن و وحدت موضوعی
۹۲	روایات و وحدت موضوعی
۹۲	روایت نخست
۹۳	نقد و بررسی
۹۳	روایت دوم
۹۳	نقد و بررسی
۹۳	روایات سوم و چهارم
۹۴	نقد و بررسی
۹۴	روایات پنجم و ششم
۹۵	نقد و بررسی

۱۳۹۴ / ۲ / ۱۵

فصل چهارم:

دلایل انکار نظریه وحدت موضوعی

۹۷	دلایل انکار نظریه وحدت موضوعی
۹۷	۱- انحراف در فهم
۱۰۱	۲- صعوبت دستیابی به غرضی واحد
۱۰۳	۳- ناسازگاری نظریه با اسلوب حاکم بر قرآن
۱۰۴	۴- فقدان اشارتی از معصوم <small>علیه السلام</small>
۱۰۸	۵- فقدان میزان و شاغولی مطمئن
۱۰۹	تشتت آراء مفسران در تعیین غرض اصلی سوره‌ها
۱۰۹	آراء مفسران درباره غرض اصلی سوره ملک
۱۱۰	بررسی دلایل قول نخست

۱۱۲	بررسی دلایل قول دوم
۱۱۵	بررسی دلایل قول سوم
۱۱۶	بررسی دلایل قول چهارم
۱۱۸	بررسی دلایل قول پنجم
۱۲۰	بررسی دلایل قول ششم
۱۲۱	مواردی از ضعف دلایل
۱۲۱	الف) مکی بودن سوره ملک
۱۲۲	ب) آیات آغازین سوره
۱۲۳	ج) سیاق آیات
۱۲۵	د) ارتباط هر یک از سوره‌ها با ماقبل خود
۱۲۶	ه) نام سوره‌ها
۱۲۶	ضرورت تأملی دوباره در وحدت موضوعی
۱۲۷	کتب عامی و موضوع محوری
۱۲۷	اسلوب قرآن و زبان قوم
۱۲۹	راز نزول تدریجی
۱۳۱	فهرست منابع

مقدمه:

قرآن تنها کتاب آسمانی است که از گزند تحریف مصون مانده است. کلامی که بر بلندای قله فصاحت و بلاغت، هدایت و رستگاری را نوید می‌دهد. «ان هذا القرآن یهدی للتی هی اقنوم و بشر المؤمنین»^(۱)

رمز و راز مکتوم عام را باز می‌گوید: «ونزلنا علیک الکتاب تبیاناً لکل شیء»^(۲)
عالی ترین معارف گنجینه غیب الهی را همراه با موسیقی روح نواز به عالمیان هدیه می‌کند
«واتبعوا احسن ما انزل الیکم»^(۳)

قرآن سرشار از حقایقی است که آدمی، جز در پرتوی وحی، نصیبی از آن نداشت. نعمت بزرگی که پروردگار هستی، اعطای آن را بر زمینیان منتی بزرگ می‌داند. «ولقد منّ اللّٰه علی المؤمنین اذ بعث فیهم رسولاً من انفسهم یتلوا علیهم آیاته و یزکیهم و یعلمهم الکتاب والحکمة»^(۴)

اندیشه‌های بلند، در اوج پرواز خویش با آسمان معارف ژرف آن بیگانه‌اند. «ما کنت تدری ما الکتاب ولا الایمان و لکن جعلنه نوراً نهدی به من نشاء من عبادنا»^(۵)

۱. اسراء/۹.

۲. نحل/۸۹.

۳. زمر/۵۵.

۴. آل عمران/۱۶۴.

۵. شوری/۵۲.

قرآن چشمه سار بی پایان نور، فوران آب حیات و زندگی است «یا ایها الذین آمنوا استجیبوا لله و
للسول اذا دعاکم لما یحییکم»^(۱)

اکسیر فلاح و رستگاری و شراب جاودانگی است.

شعاع پرفروغش، روشنی بخش ظلمتکده عالم ملک است «وانزلنا الیکم نوراً مبیناً»^(۲) کتاب انزلناه
الیک لتخرج الناس من الظلمات الی النور»^(۳)

قرآن شورانگیزترین نغمه‌ای است که جان‌های مشتاق را به خویش فرا می‌خواند. آوای
آسمانی‌اش در اعماق وجود حق پویان طنین انداز است و نقبی به آگاهی و نور می‌گشاید. مروارید
اشک، این مستوره مقدس دل‌های پاک را همچون لطافت شبنمی با طراوت برگونه‌ها جاری
می‌سازد.

«و اذا سمعوا ما انزل الی الرسول تری اعینهم تفیض من الدمع مما عرفوا من الحق»^(۴)

و سرود وجد و ابتهاج را در دل‌ها می‌سراید «الله نزل احسن الحدیث کتاباً متشابهاً تقشعر منه جلود
الذین یخشون ربهم ثم تلین جلودهم و قلوبهم الی ذکر الله»^(۵)

انذارهایش تن و جان خاشعان را به لرزش و اضطراب فرا می‌خواند و بشارت‌هایش، امید و شوق
به رحمت و فضل الهی را بارور می‌سازد.

حزن، شادی، بیم و امید را در هم می‌آمیزد و اکسیر بی‌پایان شور و اشتیاق را در دل‌ها می‌افشانند و
در پرتوی این تحول شگرف، جان‌ها از هدایت و ایمان سرشار می‌شوند «ذلک هدی الله»^(۶)

۱. انفال/۲۴.

۲. نساء/۱۷۴.

۳. ابراهیم/۱.

۴. مائده/۸۳.

۵. زمر/۲۳.

۶. زمر/۲۲.

قرآن از محبس ظلمانی ملک تا اوج تابناک و طربناک ملکوت، راه رستگاری و صراط مستقیم را در آئینه آیه‌های نور، تصویر می‌کند و حق پویان پاک نهاد را به ضیافت خویش فرا می‌خواند.

چون به جان در رفت جان دیگر شود جان که دیگر شد جهان دیگر شود
همچو حق پنهان و هم پیداست این زنده و پاینده و گویاست این^(۱)

فهم کامل معارف گسترده آیات الهی و راه یابی به حقایق مبطون آن جز برای معلمان راستین قرآن میسر نیست. احادیثی که از لایه‌های تودرتوی معارف قرآن سخن می‌گویند و فهم تام و کامل آیات را به حیطه‌ی درک معصومان علیهم‌السلام اختصاص می‌دهد، آیتی که اقرار راسخان را در ناتوانی از فهم و تأویل متشابهات می‌ستاید، همه و همه از عظمت، عمق و ژرفای قرآن پرده می‌گشاید و راز جاودانگی و جهان شمولی آن را باز می‌گوید.

ضرورت حضور حجت، که بر تارک اندیشه تابناک شیعه می‌درخشد، اعجاب و شگفتی فهم معارف و حیانی را تأکید می‌کند.

این هرگز به معنای محرومیت بشر از فهم قرآن نیست و دل سپردن به هدایت وحی را بی‌ثمر، و نوشیدن از خم خانه‌ی شراب الهی را نامیسر نمی‌کند، که هرکس با دست یابی به اصول و مبانی فهم قرآن و نیز با بهره‌مندی از طهارت روح، می‌تواند جرعه نوش کوثر زلال وحی باشد.

اقتضای جهان شمولی و جاودانگی آیات الهی قرآن، این است که در تمامی اعصار محور حل مشکلات و روشنی بخش ظلمت جهل و حیرت گمراهی باشد؛ پیشرفت و تکامل علوم از طراوت و تازگی آن نگاهد و محوریت پیام آسمانی را مخدوش نسازد.

در دو حوزه قرآن یعنی ساختار شکلی و محتوایی آن، همچنان حقایق مکتوم، نوکاویده و بکر فراوان است، که در گذر زمان و همراه با بروز شبهه‌ها و فتنه‌ها، رخ می‌نماید.

صدرالمآلهین شیرازی در این باره می‌گوید: آنگاه که به بیانی تابناک از معصوم علیه السلام برخوردارم که فرمود: «سوره توحید و آیات آغازین سوره حدید درخور فهم و اندیشه مردم آخرین زمان نازل شده است.» اشک شوق و شادی بر چشمانم نشست و سخت گریستم.

امروز و در جهان معاصر، عصر تراکم دانش و انفجار اطلاعات، شاهد شبیهات فراوان و موضوعات متنوعی هستیم که محافل فرهنگی جهان، به ویژه جوامع پرالتهاب اسلامی را به چالش فرامی‌خواند. و دل مشغولان حقیقت و دین‌مداران پرسوز را به چاره‌جویی از آیات قرآن فرامی‌خواند.

مانیز به سهم خویش و براساس این باور مقدس و با انگیزه‌ی کاوشی پیرامون اسلوب ترآن آیات را می‌کاویم و با حضور در مدرسه‌ی مفسران راستین وحی، راز تدوین بدیع این متن آسمانی را می‌جویم.

آنچه در این پژوهش جستجو می‌کنیم، یافتن پاسخی مقبول و مستدل به این پرسش است که آیا هر سوره از قرآن موضوعی خاص را دنبال می‌کند و تمامی آیات هر سوره به رغم گستردگی‌های ظاهری با هدف بیان موضوعی معین، وحدت و اشتراک می‌یابند. این بحث نیز به نوبه خود از موضوعات نوآمد و نوکاویده است و بیش از نیم قرن از آغاز آن نمی‌گذرد. «وحدت موضوعی سوره‌های قرآن» عنوان بدیعی است که در حوزه ساختار شکلی و اسلوب تدوین قرآن، توجه چشم‌گیر قرآن‌پژوهان معاصر را فراهم ساخته است. در این مقال، راز اهتمام فرهیختگان عرصه قرآن را به این موضوع، یادآور شده، اهداف، انگیزه‌ها و دلایل آنان را نقد و بررسی می‌کنیم.

این رساله طی چهارفصل، با عنوان مفاهیم و کلیات، وحدت موضوعی و علوم قرآن، وحدت موضوعی در ترازوی نقد و دلایل انکار نظریه‌ی وحدت موضوعی به بررسی موضوع پژوهش پرداخته است.

در فصل اول با مفاهیمی چون ضرورت و اهمیت، تعریف موضوع تحقیق، پیشینه تاریخی و...

آشنا می شویم.

در فصل دوم رابطه ی وحدت موضوعی و دیگر موضوعات علوم قرآنی، بویژه ارتباط علم

مناسبات، سباق با وحدت موضوعی پی جویی می شود.

فصل سوم با نقد و ارزیابی دلایل طرفداران نظریه «وحدت موضوعی سوره های قرآن» و آرایه

کاستی های دلایل یاد شده پایان می یابد.

واپسین فصل این تحقیق، دلایل مخالفت با این تئوری را به تفصیل بیان می کند.